

ליסטים, ליסטיסים וליסטים

מסכת נזיקין על שלושת שעריה (=ב"ק, ב"מ וב"ב) משופעת בדיונים על "ליסטים". חז"ל לא ראו פסול בשימוש במלה זו -- על אף שורשיה הלועזיים -- למרות קיומן של כמה חלופות עבריות המופיעות במקרא, כגון "גַּנְבִים" (עובדיה א/ה) ו"שִׁדְדִים" (ירמיהו יב/ב). אכן יש לעיין בכל מלה לגופה, מה ראו חז"ל לנטוש מלה מקראית ולשאול לועזית תחתיה.

מן המפורסמות הוא שחז"ל "גיירו" מלים מלשונות הגוים, והכניסו תחת כנפי הלשון העברית הרבה מלים זרות (בעיקר מהארמית והיוונית, שהיו מדוברות בארץ ישראל בתקופת זו). תהליך זה החל כבר במקרא עצמו, שבלשונו ישנם לא מעט מלים שמקורן בשפות העמים השכנים (מצרית, ארמית, אשורית ועוד). יש ומלה שאולה נאזרחה בלשון העברית עד כדי כך שלא ניכרת זרותה, ולא נודע כי באה אל קַרְפָּנָה (כגון, "ספוג"; אבות פ"ה משנה טו). רצונך לידע עד כמה נתאזרחה מלה לועזית בקרב העברית? בדוק עד כמה משתלבת היא בחלקי הלשון השונים: אם נוצר ממנה שורש שהצמיח שמות ופעלים (כגון, "נסתפג"; יומא פ"ג מ"ד), סימן הוא שנקלט היטב בלשון הקודש.

אין כאן המקום להאריך במחלוקת הראשונים האם "גרים" אלה היו אכן גוים גמורים לפני שהתייחדו, או שביסודם ובמקורן היו מלים אלו עבריות, שנשתרבבו לחיק לשונות נכריות עד שחזרו לחיק היהודית.

כן הדבר במלה "ליסטים" אשר חזרה לעברית מעם לעז ונקלטה בה היטב: נוצר שורש, וממנו נוצרו השמות: "כל שאינו מלמד את בנו אומנות - מלמדו ליסות" (בבלי קידושין כט א) ו"לסטיות" (בבלי יבמות כה/ב), וכן הפ'על: "מלסטם את הבריות" (בבלי סנהדרין עב/א).

ידיעת מקורה הלועזי של המלה "ליסטים" תועיל לנו בפתרון תמיהה החוזרת ונשנית בסוגיות רבות: האם השם "ליסטים" הוא שודד יחיד או שודדים רבים?

מחד גיסא, מצאנו עשרות מקומות ש"ליסטים" הוא לשון יחיד, כגון "לסטים מזויין" (בבא מציעא צג/ב) ולא "ליסטים מזויינים". כיוצא בו שנינו: "מעשה בלסטים אחד" (ברייתא המובאת ב תלמוד הבבלי יבמות כה/ב וכיו"ב בתוספתא, ראה להלן).

מאידך גיסא, במקומות רבים "ליסטים" הוא לשון רבים, כגון: "קצרוה לסטים" (פאה פ"ב מ"ז), "גלחוהו לסטים" (בזיר פ"ו מ"ג), "הוציאוה לסטים - לסטים חייבים" (בבא קמא פ"ו מ"א). וכן במדרש המפורסם שמביא רש"י בראשית פירושו לתורה: "ומה טעם פתח בבראשית, משום 'כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים' (ע"פ תהלים קיא ו/), שאם יאמרו אומות העולם לישראל 'לסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים!' - הם אומרים להם 'כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם, וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו!'".

לשאלה זו חשיבות רבה להלכה, כמובא בסוגייתנו:

על משנתנו (פ"ז מ"ט; צג/ב) המגדירה את "הלסטים" כ"אונס", ולכן שומר שכר אינו צריך לשלם על מה שנגנב, תמכה הגמרא: "אמאי? לוקי גברא להדי גברא!". כלומר, מתוך שהניחה הגמרא שהמשנה מדברת ב"לסטים" יחיד, הקשתה: למה ייחשב שוד זה כאונס, באשר ישנם יחסי כוחות שנים בין השומר והשודד: אחד על אחד! ונאלץ רב לתרץ את המשנה באוקימתא: "בלסטים מזויין". רק אם השודד חמוש ייחשב השודד כאונס; ואם לא - נדרש כל שומר לעמוד על משמרתו כנגד השודד ו להגן על הרכוש שנמסר לשמירתו.

על הנחה זו, שה"לסטים" של משנתנו אינו אלא שודד יחיד, מתבסס הרב משה פיינשטיין המכריע בתשובותיו ש"שומר שטען ששנים, שלא היו מזוינים, לקחו ממנו החפץ, והוא היה ירא ללחום עמהם" - הרי זה אונס (שו"ת אגרות משה חלק חו"מ א' סימן סו-סז, דלא כרב השואל). ולכאורה יש לשאול מנין פשוט לגמרא שאין מדובר ב"לסטים" רבים?

להבהרת הנושא נחזור כעת ונסביר הכיצד השם "לסטים" פעמים משמש בלשון יחיד, ופעמים רבים. כאמור, שם זה לועזי הוא, ומקורו במלך היוונית "לֵסְטִיס" - לא מ' סופית, כי אם ס'! ולצורת יחיד זו ראוי היה לזווג את צורת הרבים "ליסטסין" או "ליסטסים" (ואכן, בתרגום הארמי ל איוב ה/ה נמצאת צורת הרבים "ליסטסין"). ברם, מסיבה מסוימת נתקצרה צורת הרבים ל "ליסטין" או "ליסטים". ואכן, בכמה מקומות נותרה הצורה המקורית בחלק מספרי הדפוס ובכתבי יד: למשל, נוסח התוספתא (יבמות פ"ד ה"ה במהדורת ליברמן, ע"פ כת"י) המקבילה לברייתא שב תלמוד הבבלי הנ"ל (יבמות כה/ב) הוא "מעשה בליסטס אחד"; כיו"ב: "בא ליסטס מזויין ונטלה" (תלמוד ירושלמי שבועות פ"ח ה"א); "ארכיליסיס [=ראש השודדים] שמרד במלך" (בראשית רבה, מהדורת תיאודור-אלבק, פרשה מח ד"ה פחדו בציון); וגם את הפ' על אנו מוצאים בס' במקום מ' סופית: "כשגדל ישמעאל ישב לו בפרשת דרכים והיה קְלִסְטִיס את הבריות" (שמות רבה, מהדורת שנאן, ריש פרשה א).

ככל הנראה, עקב הדמיון הגרפי של האותיות ס' -מ', נטשטש ההבדל בין "ליסטס" (יחיד) ל"ליסטס" (רבים), וכך נהייתה הצורה "ליסטס" (ואף "ליסטין") לצורה זו משמעית, שרק לפי ההקשר ניתן להכריע אם היא לשון יחיד (גלגול של "לֵסְטִיס") או לשון רבים (קיצור של "ליסטסין" או "ליסטסים").

ועתה נשוב לשאלתנו, מנין ידעו האמוראים שמשנתנו מדברת ב"לסטים" יחיד ולא רבים? מסתבר, לאור האמור, שבזמן חז"ל טרם נשתבשה ההבחנה בין יחיד ("ליסטס") לרבים ("ליסטס"), והם גרסו (בעל פה!) במשנה: "הְלִיִּסְטִיס - הרי זה אונס" - ברישא בלשון יחיד; ובסיפא בלשון רבים: "גדודי חיה וְלִיִּסְטִיס" (וכך כתוב ו מניקד בכתב יד קאופמן של המשנה! וכן הנוסח בכתבי יד שני התלמודים, הבבלי, והירושלמי). ברם, לאחר שנדמתה צורת היחיד לצורת הרבים אכן איננו יכולים לדעת זאת, אלמלא מסורת חז"ל.

על ההבחנה בין הצורות "ליסטס" ו"ליסטין/ם" דנו במהלך הדורות ר' שמחה מויטרי תלמיד רש"י בפירושו לפרקי אבות (מחזור ויטרי, סימן תכה) ור' אליהו בחור (ספר תשבי). הבחנה זו היתה נהוגה

בלשון כמה ראשונים, כגון הרמב"ם (בפירושו למשנה ובמשנה תורה), ואף בדורות האחרונים הקפידו על הבחנה זו חלק מחכמי תימן.

בסוגייתנו כותב רש"י: "הלסטם - גרסינן, וחד לסטם קאמר" (כך הנוסח בדפוסים שלנו). מדבריו נראה שישנה הבחנה בכתיב בין יחיד לרבים. ע"פ האמור למעלה, מסתבר שהנוסח שיצא מתחת ידו של רש"י הוא "הלסטם - גרסינן", וכוונתו לכך שסיומת המילה בסמ"ך (ולא במ"ם) מוכיחה שמדובר ב"חד לסטם". אמנם, יתכן שכוונתו לדייק בכתיב החסר לעומת המלא, או לדייק בהוספת ה' הידוע. וצ"ע בכתיב יד של רש"י.